
Standardy metodyczne i dokumentacyjne badań archeologicznych i opracowań ich wyników

Wytyczne opracowane przez KOBiDZ w konsultacji
z Kolegium Doradczym ds. archeologii przy Dyrektorze KOBiDZ

Niniejszy dokument określa zasady prowadzenia badań archeologicznych oraz prowadzenia dokumentacji polowej, co jest uzupełnieniem standardów określonych w załączniku do rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 9 czerwca 2004 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich i architektonicznych, a także innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych i poszukiwań ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych.

SPIS TREŚCI

- I. Zasady prowadzenia badań archeologicznych i ich dokumentowania
 - I.1. Zasady ogólne
 - I.2. Zasady szczegółowe
- II. Wykonywanie planów warstwicznych stanowisk archeologicznych
- III. Siatka pomiarowa na stanowisku
- IV. Rodzaje archeologicznych badań wykopaliskowych
- V. Techniki eksploracji stanowisk archeologicznych
- VI. Sporządzanie podstawowej dokumentacji badań archeologicznych (wykopaliskowych)
- VII. Zasady przechowywania zabytków ruchomych i próbek
- VIII. Dokumentowanie szczątków architektonicznych odkrytych *in situ* na stanowiskach archeologicznych

I. ZASADY PROWADZENIA BADAŃ ARCHEOLOGICZNYCH I ICH DOKUMENTOWANIA

I.1. ZASADY OGÓLNE

Zgodnie z art. 36 ust. 1 pkt 5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. Nr 162 poz. 1568 z późn. zm.) badania archeologiczne mogą być prowadzone wyłącznie na podstawie pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków, a ich dokumentację należy prowadzić zgodnie z wymogami zawartymi w załączniku do

rozporządzenia Ministra Kultury z dnia 9 czerwca 2004 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich i architektonicznych, a także innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych i poszukiwań ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych. Zgodnie z postanowieniami ww. rozporządzenia, osoba ubiegająca się o pozwolenie na prowadzenie badań archeologicznych zobowiązana jest przedstawić wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków szereg dokumentów, m.in. uzasadnienie konieczności prowadzenia badań na danym stanowisku, program badawczy oraz oświadczenie kierownika badań o posiadaniu funduszy na przeprowadzenie badań w zakresie ujętym w programie.

W udzielonym pozwoleniu na prowadzenie badań archeologicznych wojewódzki konserwator zabytków określa między innymi:

1. dokładny zasięg terenu badań;
2. zakres prac badawczych, uwarunkowany rodzajem stanowiska archeologicznego oraz względami konserwatorskimi i naukowo-badawczymi;
3. rodzaj i sposób wykonania niezbędnej dokumentacji przebiegu prac i dokonanych odkryć;
4. sposoby przeprowadzenia doraźnej konserwacji pozyskanych zabytków oraz metody ich inwentaryzacji;
5. warunki polegające na obowiązku:
 - a) zawiadomienia wojewódzkiego konserwatora

- zabytków o terminie rozpoczęcia i zakończenia badań archeologicznych;
- b) szczegółowego rozpoznania terenowego i sporządzenia planu sytuacyjno-wysokościowego dla zabytku archeologicznego;
 - c) niezwłocznego zawiadomienia wojewódzkiego konserwatora zabytków o wszelkich zagrożeniach lub nowych okolicznościach ujawnionych w trakcie prowadzenia badań archeologicznych;
 - d) niezwłocznego zawiadomienia wojewódzkiego konserwatora zabytków o przerwach w badaniach archeologicznych, które mogą wpłynąć na zmianę programu tych badań;
 - e) prowadzenia dokumentacji przebiegu badań archeologicznych oraz opracowania wyników tych badań w sposób umożliwiający jednoznaczny identyfikację i dokładną przestrzenną lokalizację wszystkich czynności oraz dokonanych odkryć;
 - f) prowadzenia doraźnej konserwacji pozyskanych zabytków i ich dokumentacji;
 - g) prowadzenia inwentaryzacji polowej pozyskanych zabytków;
 - h) sporządzenia sprawozdania z badań w postaci wydruku z ogólnopolskiej bazy danych o zabytkach archeologicznych¹ z koniecznymi uzupełnieniami;
 - i) opracowania sposobu postępowania z zabytkiem po zakończeniu badań;
 - j) opracowania wyników badań;
 - k) uporządkowania terenu po zakończeniu badań;
 - l) zawiadomienia wojewódzkiego konserwatora zabytków o terminie podjęcia określonych czynności związanych z wydanym pozwoleniem, przynajmniej na 3 dni przed rozpoczęciem tych czynności;
 - m) powiadamiania wojewódzkiego konserwatora zabytków o odbiorach częściowych i końcowym wykonanych prac;
6. wymóg przekazania konserwatorowi:
 - a) sprawozdania z badań w postaci wydruku z ogólnopolskiej bazy danych o zabytkach archeologicznych² z koniecznymi uzupełnieniami i przekazania tego sprawozdania wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków w terminie do 3 tygodni od dnia zakończenia wskazanych w pozwoleniu badań;
 - b) opracowania sposobu postępowania z zabytkiem po zakończeniu badań – w terminie do 3 miesięcy od dnia zakończenia tych badań;
 - c) dokumentacji przebiegu badań archeologicznych – w terminie 6 miesięcy od dnia zakończenia badań;
 - d) opracowania wyników badań w terminie do 3 lat od dnia ich zakończenia, przy czym czas przeznaczony na opracowanie nie powinien być krótszy niż 1 rok;
 7. termin i miejsce przekazania pozyskanego w wyniku badań materiału zabytkowego wraz z jego dokumentacją.

Wojewódzki konserwator zabytków w udzielonym pozwoleniu określa przyszłe miejsce przechowywania pozyskanych zabytków. Zgodnie z art. 35 ust. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytki te mogą być przekazane muzeum lub innej jednostce, która zapewni ich trwałe przechowanie, przeprowadzenie inwentaryzacji i odpowiednich prac konserwatorskich oraz udostępnianie w celach naukowych.

Pisemne oświadczenie muzeum lub innej jednostki, spełniających ww. warunki, o gotowości przyjęcia na przechowanie pozyskanych zabytków wraz z dokumentacją jest jednym z obowiązkowych załączników do wniosku o udzielenie pozwolenia na badania archeologiczne. Oświadczenie to powinno określać warunki, na jakich materiały zostaną przyjęte na przechowanie, co pozwoli kierownikowi badań dostosować sposób inwentaryzowania, katalogowania i opakowania materiałów zabytkowych do wymagań placówki, która przyjmie zabytki.

Terminy przeprowadzenia badań, sporządzenia sprawozdania i opracowania wyników badań określone przez wojewódzkiego konserwatora zabytków w pozwoleniu mogą ulec zmianie za zgodą wszystkich stron, w drodze decyzji administracyjnej wydanej przez WKZ.

Zbiory archiwum wojewódzkiego konserwatora zabytków powinny być stale uzupełniane przy współpracy całego środowiska archeologicznego. Celem działalności archiwistycznej WKZ jest stworzenie możliwie najpełniejszego zbioru informacji o stanowiskach archeologicznych w obrębie województwa, historii i wynikach tychże badań. Szczególnie ważne jest bieżące uzupełnianie dokumentacji wykonanej metodą Archeologicznego Zdjęcia Polski (karty KESA) oraz przekazywanie aktualnej dokumentacji do Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków.

¹ Obecnie jest to baza e – ARCHEO administrowana przez KOBiDZ.

² Patrz przypis 1.

Badania archeologiczne muszą być poprzedzone:

- a) kwerendą archiwalną, muzealną i bibliograficzną,
- b) ustaleniem adresu stanowiska archeologicznego, na który składają się: nazwa miejscowości, województwa i gminy, numer stanowiska w obrębie miejscowości, numer obszaru AZP, numer stanowiska w obrębie tego obszaru, współrzędne geograficzne oraz współrzędne układu kartograficznego, numer rejestru zabytków archeologicznych.

Integralną część prac archeologicznych stanowi sprawozdanie z badań i opracowanie wyników badań. Osobą zobowiązaną do sporządzenia sprawozdania jest kierownik badań, jest on także odpowiedzialny za opracowanie wyników badań, co nie jest jednak jednoznaczne z autorstwem opracowania.

Przekazanie w terminie sprawozdania z badań, złożenie w wyznaczonym muzeum kompletnej dokumentacji i materiałów zabytkowych oraz terminowe wykonanie opracowania wyników badań winno być warunkiem uzyskania przez kierownika badań pozwolenia na prowadzenie kolejnych badań.

Wojewódzki konserwator zabytków jest zobowiązany do dokonania rzetelnej oceny prawidłowości dokumentacji z przeprowadzonych badań archeologicznych (niezależnie od źródeł finansowania prac) oraz jej zgodności z wymogami określonymi w pozwoleniu. Dla uzyskania obiektywności takiej oceny wojewódzki konserwator zabytków może posłużyć się opinią KOBiDZ, ekspertów i rzeczoznawców Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego lub instytucji naukowych.

W przypadku stwierdzenia przez wojewódzkiego konserwatora zabytków uchybień w dokumentacji, ma on obowiązek domagać się od kierownika badań dokonania koniecznych uzupełnień i poprawek. W przypadku wystąpienia rażących błędów, niemożliwych do naprawienia, wojewódzki konserwator zabytków powinien odmówić dokonania merytorycznego odbioru dokumentacji – koniecznie w formie pisemnej. O fakcie takim wojewódzki konserwator zabytków powiadamia Generalnego Konserwatora Zabytków oraz pozostałych wojewódzkich konserwatorów zabytków.

Wojewódzki konserwator zabytków powinien prowadzić kartotekę ewidencyjną powstałej dokumentacji badań archeologicznych.

Wojewódzki konserwator zabytków powinien umożliwić korzystanie z posiadanej dokumentacji badań archeologicznych dla celów konserwatorskich, naukowo-badawczych, technicznych i gospodarczych.³

I.2. ZASADY SZCZEGÓŁOWE

a. Sprawozdanie z badań archeologicznych zawiera następujące dane:

- 1) kartę stanowiska,
- 2) kopie inwentarzy,
- 3) mapę lokalizacji stanowiska archeologicznego w skali 1:10 000,
- 4) plan warstwiczny stanowiska archeologicznego (w skali 1:1 000 lub dokładniejszy) z naniesioną siatką arową nawiązaną do państwowej sieci osnowy geodezyjnej; w uzasadnionych przypadkach (gęsta zabudowa) dopuszcza się rezygnację z planu warstwicowego na rzecz charakterystyki ukształtowania terenu przed zasiedleniem, przedstawionej w formie graficznej, oraz rezygnację z siatki arowej nawiązanej do państwowej sieci osnowy geodezyjnej,
- 5) graficzne przedstawienie rozplanowania wydzielonych jednostek stratygraficznych z obszaru badań archeologicznych z zaznaczoną siatką i oznaczeniem ich chronologii w skali 1:200 lub dokładniejsze,
- 6) wykazy obiektów z określeniem funkcji, faz zasiedlenia, form i rozmiarów, zawartości zabytków ruchomych,
- 7) charakterystykę faz zasiedlenia,
- 8) wybraną dokumentację fotograficzną, w tym zabytków ruchomych,
- 9) wnioski i zalecenia konserwatorskie.

b. Opracowanie wyników badań zawiera co najmniej:

- 1) mapę lokalizacji stanowiska archeologicznego w skali 1:10 000,
- 2) plan warstwiczny stanowiska archeologicznego (w skali 1:1 000 lub dokładniejszy) z naniesioną siatką arową nawiązaną do państwowej sieci osnowy geodezyjnej wraz z uproszczonym zobrazowaniem rozplanowania obiektów i warstw (patrz wyżej: punkt a.4),
- 3) graficzne przedstawienie rozplanowania obiektów i warstw z obszaru badań archeologicznych z zaznaczoną siatką i oznaczeniem ich chronologii w skali 1:200 lub dokładniejsze,

³ Chodzi tu m.in. o wykorzystywanie informacji z kart KESA przy planowaniu inwestycji liniowych.

- 4) wyróżnienie i charakterystykę faz zasiedlenia stanowiska zawierającą:
 - a) charakterystykę form, rozmiarów, funkcji i chronologii obiektów nieruchomych,
 - b) charakterystykę kulturowo-chronologiczną materiałów ruchomych,
- 5) wyniki ekspertyz przyrodniczych i fizykochemicznych, a w uzasadnionych przypadkach także historycznych,
- 6) ilustracje (reprezentatywne dla danego stanowiska rysunki i fotografie obiektów i materiałów),
- 7) dane o stanowisku zarchiwizowane w ogólno-polskiej komputerowej bazie danych o zabytkach archeologicznych.⁴

c. Ustalenia numeracji nowo odkrytego stanowiska w danej miejscowości i na odpowiednim obszarze AZP dokonuje wojewódzki konserwator zabytków na podstawie swojego archiwum.

d. Graficznej prezentacji lokalizacji stanowiska oraz wykopów badawczych dokonuje się na:

- 1) sporządzonej na podkładzie szczegółowej mapie lub ortofotomapie w skali 1:10 000 (jej uzupełnieniem może być bardziej szczegółowy plan, w skali np. 1:2000), zawierającej oznaczenie hipotetycznego zasięgu stanowiska w powiązaniu ze stałymi punktami otaczającego krajobrazu;
- 2) ogólnym planie stanowiska w skali 1:1000 (lub dokładniejszym) z zaznaczonymi punktami stałymi siatki pomiarowej i punktami odniesienia pomiarów wysokościowych, na który nanoszone są sukcesywnie wszystkie otwierane wykopy i otwory wiertnicze z odpowiednią numeracją.

e. Dokumentacja z badań archeologicznych zawiera:⁵

- 1) kartę zabytku archeologicznego zawierającą:
 - a) miejsce usytuowania zabytku archeologicznego, z podaniem nazwy miejscowości, gminy, powiatu i województwa, numeru obszaru w wojewódzkiej ewidencji zabytków, numeru zabytku na tym obszarze, numeru stanowiska w miejscowości oraz współrzędnych geograficznych wraz z danymi georeferencyjnymi,

- b) opis fizjograficzny,
 - c) określenie powierzchni przeprowadzonych badań archeologicznych,
 - d) wykaz faz zasiedlenia z podaniem liczby obiektów oraz zabytków datujących te fazy,
 - e) nazwisko kierownika badań archeologicznych, termin ich przeprowadzenia;
- 2) karty jednostek stratygraficznych zawierające:
 - a) miejsce usytuowania zabytku archeologicznego, z podaniem nazwy miejscowości, gminy, powiatu i województwa, numeru obszaru w wojewódzkiej ewidencji zabytków, numeru zabytku na tym obszarze, numeru stanowiska w miejscowości, numer rejestracji oraz współrzędnych geograficznych,
 - b) numer jednostki stratygraficznej i jego lokalizacji w systemie podziału przestrzeni badawczej,
 - c) określenie funkcji jednostki stratygraficznej,
 - d) wstępne datowanie jednostki stratygraficznej,
 - e) zasięg jednostki stratygraficznej,
 - f) opis jednostki stratygraficznej,
 - g) opis eksploracji jednostki stratygraficznej,
 - h) relację stratygraficzną;
 - 3) rejestr odkrytych zabytków;
 - 4) rejestr jednostek stratygraficznych;
 - 5) inwentarze:
 - a) zabytków wydzielonych,
 - b) zabytków masowych,
 - c) próbek,
 - d) dokumentacji rysunkowej,
 - e) dokumentacji fotograficznej;
 - 6) dokumentację graficzną;
 - 7) dokumentację fotograficzną;
 - 8) sprawozdanie z badań;
 - 9) opracowanie wyników badań;
 - 10) mapę lokalizacji zabytku archeologicznego w skali 1:10 000 z zaznaczonym jego hipotetycznym zasięgiem;
 - 11) graficzne przedstawienie rozplanowania odkrytych zabytków i warstw kulturowych z zaznaczoną siatką i oznaczeniem ich chronologii;
 - 12) plan warstwowy zabytku archeologicznego z naniesioną siatką arową nawiązaną do państwowej sieci osnowy geodezyjnej i planem wykopów;

⁴ Patrz przypis 1.

⁵ Załącznik do rozporządzenia Ministra Kultury z dnia 9 czerwca 2004 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich i ar-

chitektonicznych, a także innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych i poszukiwań ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych (Dz.U. z 2004 r. Nr 150, poz. 1579).

- 13) w przypadku zabytku badanego wcześniej – bibliografię oraz zestawienie informacji o miejscu przechowywania dokumentacji poprzednich badań.

Dokumentacja badań archeologicznych powinna być zapisana w formie trwałej (tj. przy wykorzystaniu materiałów nie ulegających degradacji) i przechowywana w odpowiednich warunkach technicznych oraz zgodnie z wymogami bezpieczeństwa (zwłaszcza przeciwpożarowego). Może być realizowana technikami zapisu elektronicznego (np. plany i przekroje tworzone automatycznie na podstawie danych przekazywanych bezpośrednio do komputera z teodolitu laserowego, cyfrowa dokumentacja fotograficzna), jednakże musi spełniać wymóg bieżącego jej wydruku (dostępnego do wglądu w trakcie badań) oraz możliwości łatwego uzyskania jej drukowanej postaci w przyszłości. Zaleca się sporządzanie kopii (np. poprzez skanowanie) całości dokumentacji i przechowywanie ich w oddzielnych miejscach.

WKZ powinien otrzymywać pełny zestaw wydruków (a nie tylko nośników cyfrowych), które razem z innymi materiałami stanowią dokumentację stanowiska. Wszelkie inne formy dokumentacji (np. rejestracja kamerą wideo, dokumentacja fotogrametryczna itp.) są pożądanym uzupełnieniem ww. dokumentacji obowiązkowej. Należy zmierzać do wykorzystywania wszystkich najnowszych możliwości technicznych dla udoskonalenia postaci dokumentacji źródeł archeologicznych.

II. WYKONYWANIE PLANÓW WARSTWICOWYCH STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH

Plany warstwiczne są podstawą urzędowych działań konserwatorskich oraz wszelkich prac polowych na stanowiskach archeologicznych.

Skala dokumentacji uzależniona jest od wielkości stanowiska, jego konfiguracji oraz nasycenia szczegółami. Po analizie terenowej obiektu, wielkość skali uzgadnia kierownik badań z wojewódzkim konserwatorem zabytków (najczęściej stosuje się skale 1:250, 1:500 lub 1:1000).

Zaleca się wykonanie cięć warstwicznych (skok warstwic) od 0,5 m do 0,25 m. W przypadku bardzo stromych i regularnych zboczy dopuszcza się cięcie co 1 m. Plan wysokościowy powinien zawierać przekroje wzdłużne i poprzeczne obiektu.

Planami wysokościowymi obejmuje się nie tylko sam obiekt, ale i najbliższe jego otoczenie w nawią-

zaniu do cieków wodnych, zbiorników, jarów czy urwiska lub innych naturalnych granic.

Osnowy zakładane dla pomiaru geodezyjnego danego stanowiska powinny być nawiązane do sieci państwowej:

- sytuacyjno-poligonowej w układzie odwzorowania 65 (x, y),
- wysokościowej w układzie odniesienia do poziomu morza w Kronsztadzie.

Odniesienie do osnowy państwowej jest konieczne zwłaszcza w układzie wysokościowym. W przypadku, gdy nie można się do niej dowiązać, należy położenie wysokościowe określić na podstawie mapy topograficznej w skali 1:10 000.

Przed rozpoczęciem etapu terenowego badań kierownik zamawia wykonanie przez uprawnionego geodetę podkładów wysokościowych do stworzenia stałej linii po osi północ-południe (lub innej osi o dokładnie wyznaczonym odchyleniu kątowym od kierunków geograficznych) stanowiącej jednocześnie oś siatki pomiarowej stanowiska, trwałej stabilizacji w terenie przynajmniej trzech punktów (reperów) oraz do zaznaczenia na opracowanym podkładzie tej linii. Punkty powinny mieć określone wysokości w odniesieniu do układu państwowego lub w korelacji z mapą. Punkty wyznaczonej siatki pomiarowej winny mieć opis topograficzny ich położenia sporządzony przez geodetę.

Dla uczytelnienia form morfologicznych obiektu geodeta może pod kierunkiem archeologa uplastycznić plan przez zastosowanie innego niż warstwice oznaczenia graficznego, wprowadzając szrafunek lub kolor, lub traktując wał jako obustronną skarpe, ale przy zachowaniu tych samych metod pomiarowych co warstwice.

Specjalistyczna mapa geodezyjna dla celów archeologicznych winna oddawać kształt drobnych form morfologicznych obiektu; dopuszcza się możliwość interpretacji rysunkowej w ramach przyjętych zasad pomiaru geodezyjnego.

Dla uzupełnienia dokumentacji można w uzgodnieniu z geodetą starać się o przekazanie do archiwum wojewódzkiego konserwatora zabytków dziennika pomiarowego zawierającego zapisy metody pracy.

W przypadku planów warstwicznych tworzonych automatycznie w programie komputerowym kierownik badań powinien uzyskać od geodety również no-

śnik cyfrowy z danymi pomiarowymi, które stały się podstawą wykreślenia planu. Umożliwi to w przyszłości wydruk planu w dowolnej skali, jak również tworzenie pseudotrójwymiarowych modeli stanowiska.

III. SIATKA POMIAROWA NA STANOWISKU

Pomiary odgrywają w dokumentacji archeologicznej kluczową rolę. **Błąd popełniony podczas dokonywania pomiarów w czasie badań terenowych najczęściej nie może być poprawiony na etapie opracowywania dokumentacji.** Przyjęty system pomiarowy powinien minimalizować ryzyko popełnienia błędu i być stosowany konsekwentnie przez cały czas trwania badań archeologicznych.

W systemie, który dla zidentyfikowania miejsca znalezienia zabytku wymaga podania wielu parametrów, ryzyko wystąpienia błędu jest poważne. Dodatkowo jest on bardziej pracochłonny. Optymalną formą systemu pomiarowego wydaje się być wspólny dla całego stanowiska system współrzędnych kartezyjskich, zgodnych z kierunkami geograficznymi (oś W-E odpowiadająca osi x; oś N-S odpowiadająca osi y). Zgodność ta nie musi być traktowana obligatoryjnie w przypadku stanowisk usytuowanych wyraźnie skośnie do kierunków geograficznych, np. w przypadku wykopalisk, których obszar uwarunkowany jest przebiegiem inwestycji liniowych lub działek budowlanych (w przypadku odchylenia osi siatki od północy należy jednak dokładnie zmierzyć i odnotować wielkość tego odchylenia). Węzłowe punkty siatki powinny być ustabilizowane tak, aby można było wykorzystywać je w czasie prowadzenia badań oraz odnaleźć w przyszłości. Początkowy punkt układu współrzędnych (o współrzędnych 0,0) powinien być usytuowany poza stanowiskiem, na południowy zachód od niego. Całe stanowisko mieści się wówczas w jednej ćwiartce układu współrzędnych, a wszystkie pomiary mają wartości dodatnie. Ogromną zaletą tego systemu jest fakt, że każdy punkt stanowiska identyfikowany jest w sposób bezbłędny za pomocą pary cyfr, bez konieczności odnotowywania numerów wykopów, arów czy działek.

W niektórych przypadkach stworzenie wspólnej siatki pomiarowej dla całego stanowiska może okazać się niemożliwe i pomiary muszą być dokonywane w obrębie wykopu. Zasadniczą sprawą jest wówczas bardzo precyzyjne ustalenie położenia poszczególnych wykopów (i ich siatek pomiarowych) względem siebie, w przeciwnym bowiem przypadku nie będzie możliwe ustalenie relacji przestrzennych pomiędzy obiektami lub zabytkami pochodzącymi z różnych wykopów.

IV. RODZAJE ARCHEOLOGICZNYCH BADAŃ WYKOPALISKOWYCH

Zasadniczo wyróżnić można cztery rodzaje archeologicznych badań wykopaliskowych:

Stacjonarne badania systematyczne to badania o pełnym zakresie dokumentacyjno-analitycznym, uwzględniającym interdyscyplinarność archeologii. Badania takie prowadzone są w sytuacji braku bezpośredniego zagrożenia stanowiska zniszczeniem, a zatem wówczas, gdy tempo prac wykopaliskowych dyktowane jest wyłącznie wolą kierownika badań.

Badania wyprzedzające podejmowane są w przypadku stanowisk znajdujących się na terenie, na którym zaplanowano inwestycję budowlaną lub inny rodzaj zmiany sposobu użytkowania terenu, również grożący zniszczeniem stanowiska. W takich sytuacjach, zgodnie z przepisami ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, inwestor ma obowiązek przeprowadzenia badań, co daje możliwość w miarę dokładnego zaplanowania i przeprowadzenia badań. Tempo prac jest uzależnione od planowanej inwestycji.

Badania ratownicze podejmowane są w stosunku do stanowisk zagrożonych zniszczeniem w bezpośredniej przyszłości z przyczyn, których nie dało się wcześniej z całą pewnością przewidzieć. Tempo prac podyktowane jest wówczas koniecznością wyprzedzenia momentu zniszczenia stanowiska z przyczyn naturalnych (np. erozji) lub antropogenicznych (np. rabunkowa eksploracja stanowiska przez poszukiwaczy skarbów).

Badania interwencyjne to badania podejmowane w sposób doraźny i niezaplanowany w związku z niespodziewanym odkryciem zabytków archeologicznych, np. podczas realizacji inwestycji i w sytuacji braku możliwości wstrzymania jej na czas dłuższy.

Metody eksploracji i podstawowej dokumentacji powinny być zasadniczo jednolite dla wszystkich wymienionych wyżej rodzajów badań. W przypadku badań ratowniczych i interwencyjnych należy w jak największym stopniu wykorzystywać nowoczesne, mniej czasochłonne techniki dokumentacyjne. **Jednak presja czasu nie może być usprawiedliwieniem dla pobieżnej dokumentacji i/lub niedokładnej eksploracji.** Każdy kierujący badaniami archeologicznymi musi mieć świadomość, że warunki badań ratowniczych czy interwencyjnych nie zmniejszają jego odpowiedzialności za właściwą eksplorację i dokumentację stanowiska.

W praktyce konserwatorskiej upowszechniło się pojęcie **nadzorów archeologicznych**. Pojęcie to jest nieprecyzyjne i może być mylące zarówno dla archeologów, którym zleca się prowadzenie takich nadzorów, jak i dla inwestorów zobligowanych do ich finansowania. **Pojęcie nadzoru archeologicznego powinno być stosowane w ostateczności i wyłącznie w odniesieniu do obszarów inwestycji, na których nie zostały dotąd zlokalizowane stanowiska archeologiczne, ale istnieje uzasadnione podejrzenie, że mogą się tam znajdować!** Archeolog prowadzący nadzór ma wówczas obowiązek obserwacji prowadzonych prac ziemnych i wstrzymania ich w przypadku natrafienia na stanowisko archeologiczne. Powiadomiony o odkryciu wojewódzki konserwator zabytków podejmuje wówczas stosowną decyzję, np. nakazującą przeprowadzenie badań interwencyjnych na terenie przewidzianym do zniszczenia. Nie należy natomiast zalecać prowadzenia nadzoru archeologicznego w odniesieniu do terenów, gdzie znajdują się znane uprzednio (np. z badań powierzchniowych) stanowiska archeologiczne. **Dotyczy to także obszarów staromiejskich o znacznej metryce historycznej, co do których można mieć pewność, że występują nawarstwienia archeologiczne.** W takich przypadkach wojewódzki konserwator zabytków powinien uzależnić wydanie zezwolenia na inwestycję od przeprowadzenia badań wyprzedzających.

V. TECHNIKI EKSPLOACJI STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH

Generalną zasadą prowadzenia badań wykopaliskowych jest taki wybór metody eksploracji, aby możliwe było przygotowanie dokumentacji, na której podstawie możliwe będzie odtworzenie historii użytkowania terenu oraz przebiegu procesów depozycyjnych i podepozycyjnych na stanowisku. Powinna też istnieć możliwość łatwego przyporządkowania zabytków ruchomych zarejestrowanym jednostkom stratygraficznym.

Dokumentacja jest podstawą oceny prawidłowości przeprowadzenia badań wykopaliskowych.

Przynajmniej do momentu dobrego rozpoznania zarysów i wzajemnych relacji obiektów, ziemia z eksploracji stanowiska musi być usuwana poza obręb wykopów. Potem, zwykle wraz z rozpoczęciem eksploracji poszczególnych obiektów, ziemia z wypełnisk może być składowana obok nich – z wyjątkiem

sytuacji, gdy obiekt lub zespół obiektów będzie fotografowany z zamiarem ekspozycji. Hałdy winny być sytuowane odpowiednio daleko od granic wykopu, aby nie dopuścić do zarwania profilu i aby materiał na nich składowany nie osypywał się do wnętrza badanego terenu.

Należy pamiętać o tym, że kierownik badań odpowiada za bezpieczeństwo i zdrowie osób przebywających na terenie badań zgodnie z przepisami BHP.

Zastosowanie maszyn do zdjęcia humusu jest dopuszczalne, o ile zostanie poprzedzone oceną celowości i uzgodnione z wojewódzkim konserwatorem zabytków – w formie pisemnej.

Prawidłowość zastosowania uzgodnionej metody odhumusowania mechanicznego (w tym głębokość i rodzaj sprzętu) powinna być przedmiotem uważnej kontroli konserwatorskiej. Konserwator powinien rozważyć możliwość wstrzymania wykopalisk, jeśli stwierdzi, że warstwę orną usunięto, naruszając zachowany układ nawarstwień. Szczególną uwagę należy zwrócić na stanowiska piaskowe (zwłaszcza wydmy), na których często jedynym sposobem odtworzenia pierwotnego układu osadniczego jest ręczna eksploracja warstwy humusu z jednoczesnym wykonaniem planigrafii materiału ruchomego.

Zaleca się stosowanie metod nieinwazyjnych (np. fotografia lotnicza, badania geofizyczne) na etapie rozpoznania i planowania badań.

Stosowanie detektorów metali przez archeologów podczas badań wykopaliskowych jest dopuszczalne pod warunkiem przestrzegania zasad eksploracji stratygraficznej. Natomiast w badaniach powierzchniowych zastosowanie detektorów metali (niezależnie od głębokości detekcji) grozi niebezpieczeństwem wyrywania zabytków z ich pierwotnego kontekstu, zatem powinno być zakazane.⁶

VI. SPORZĄDZANIE PODSTAWOWEJ DOKUMENTACJI BADAŃ ARCHEOLOGICZNYCH (WYKOPALISKOWYCH)

1. DOKUMENTACJA OPISOWA

Zaleca się stosowanie formularzy opisowych⁷, których wypełnienie ma zapewnić wystarczająco dokładny, a jednocześnie ujednolicony opis wyników

⁶ Za wyjątkiem sytuacji, w których użycie detektora metalu jest uzasadnione ze względu na specyfikę badań (np. badania pól bitewnych, weryfikacja skarbów).

⁷ Wykaz niezbędnych formularzy i ich minimalnej zawartości podano w punkcie 4.

eksploracji, ułatwiając tym samym korzystanie z dokumentacji oraz wprowadzenie zawartych w niej informacji do komputerowej bazy danych.

2. DOKUMENTACJA GRAFICZNA

Dokumentacja graficzna powinna być wykonana w skali 1:10 lub 1:20 z wykorzystaniem dokładniejszych skal przy dokumentowaniu ważnych szczegółów. Każdy rysunek musi zawierać opis, oznaczone linie cięć, skalę i kierunek północny. Rysunek musi być opatrzony metryczką zawierającą następujące dane: nazwę miejscowości, gminy i województwa, numer stanowiska, lokalizację w obrębie stanowiska (np. numer wykopu), numer rysunku w inwentarzu dokumentacji rysunkowej, datę wykonania oraz nazwisko rysownika. Metryczka powinna zawierać także tytuł rysunku i krótki opis jego treści.

3. DOKUMENTACJA FOTOGRAFICZNA

Przedmiotem dokumentacji fotograficznej powinny być: ogólne plany wykopów, plany kolejnych eksplorowanych jednostek stratygraficznych, w tym wypełnisk obiektów oraz przekroje obiektów i wykopów, położenie stanowiska w krajobrazie i typowe formy krajobrazowe najbliższej okolicy.

Fotografia cyfrowa powinna mieć rozdzielczość powyżej 7 mln pikseli.

Przed wykonaniem dokumentacji fotograficznej należy starannie oczyścić dokumentowany fragment stanowiska, usuwając luźną ziemię, ślady stóp, sprzęt wykopaliskowy itp.

Fotograficzna dokumentacja planów powinna być dokonywana z pewnej wysokości, aby uniknąć zniekształcenia obrazu. W tym celu można wykorzystywać specjalnie skonstruowane wysięgniki i wieże do fotografii, rusztowania lub rozkładane drabiny. Sekwencja stratygraficzna poszczególnych obiektów lub wykopów powinna być dokumentowana z tego samego punktu. Jeśli dysponujemy urządzeniem do fotografii pionowej i możliwością zastosowania aparatu cyfrowego, można ograniczyć liczbę rysowanych planów warstw gruzu, bruków lub klepisk na rzecz zwiększenia liczby fotografii pionowych. Do dokumentacji powierzchni pionowych, np. lica murów czy konstrukcji drewnianych, może być stosowana fotogrametria. Na fotografiach można nanosić numerację warstw i wyniki pomiarów niwelacyjnych, ograniczając w ten sposób rysowanie planów do minimum.

Jeżeli dokumentacja opiera się na fotografii wykonanej techniką tradycyjną, należy sukcesywnie wywoływać naświetlone filmy, aby na bieżąco kontrolować jakość wykonywanej dokumentacji.

Fotografowana powierzchnia musi być całkowicie oświetlona lub całkowicie ocieniona. W tym celu stosuje się ekrany, które ocieniają lub kierują światło słoneczne na fotografowany obiekt, lub lampy.

Na zdjęciu musi znajdować się strzałka północna i miarka. Jako miarki nie należy używać całówki, ponieważ jej skala jest nieczytelna na fotografii. Najlepsze efekty daje listewka podzielona na odcinki o długości 10 cm. Należy przygotować miarki o różnej długości, w zależności od wielkości fotografowanych obiektów. Przy fotografowaniu dużych powierzchni można wykorzystywać tyczki miernicze jako miary liniowe. Przy fotografii ukośnej należy na fotografowanej powierzchni układać dwie miary, wzdłuż osi widzenia i prostopadle do niej. Przy fotografowaniu obiektów zagłębionych dodatkowo wykorzystywać należy miarkę wstawioną pionowo do wyeksplorowanego obiektu.

Dokumentacja fotograficzna powinna zawierać także tabliczkę z nazwą stanowiska, numerem obiektu, współrzędnymi siatki pomiarowej lub numerem wykopu. Dodatkowo można uwzględnić na niej również datę wykonania fotografii. W przypadku fotografii cyfrowej dane opisowe mogą zostać zamieszczone w opisie pliku. Niezależnie od przyjętego systemu fotografie dokumentacyjne powinny być łatwe do zidentyfikowania.

Aby kontrolować zmiany w tonacji kolorów (np. według pory dnia), kolorowe zdjęcia powinny zawierać standardową kolorowaną tablicę kontrolną.

Każdy obiekt powinien być sfotografowany z kilku punktów na różnych etapach eksploracji. Jedyne wyjątki mogą stanowić jednofazowe doły postępowe nie zawierające śladów drewna, jeśli występują licznie na stanowisku.

W procesie dokumentacji i opracowania wyników badań archeologicznych zaleca się stosowanie najnowszych technologii (fotogrametria, skaner 3D, GIS, bazy danych), które powinny być traktowane jako pełnoprawne metody dokumentacji.

4. INWENTARZE DOKUMENTACJI I MATERIAŁÓW ZABYTKOWYCH Z WYKOPALISK

Inwentarze powinny być prowadzone w formie zapewniającej uwzględnienie wszystkich niezbędnych informacji niezależnie od tego, kto dokonuje wpisu, np. w formie uprzednio wydrukowanych kart lub porubrykowanych notesów.

Należy prowadzić co najmniej następujące inwentarze:

- a) Rejestr jednostek stratygraficznych zawierający co najmniej:
 - numer jednostki stratygraficznej (warstwa, obiekt),
 - lokalizację jednostki stratygraficznej w ramach podziału przestrzeni badawczej (nr wykopu, ara itp.),
 - wstępne określenie funkcji jednostki stratygraficznej,
 - wstępne datowanie jednostki stratygraficznej,
 - datę wyróżnienia jednostki stratygraficznej,
 - autora wpisu,
 - uwagi (np. dotyczące metody eksploracji, pozycji stratygraficznej).
- b) Inwentarz zabytków wydzielonych zawierający:
 - numer inwentarza,
 - pozycję stratygraficzną (rodzaj i numer jednostki stratygraficznej, z której pochodzi zabytek),
 - lokalizację w ramach podziału na wykopy (ary itp.) oraz lokalizację trójwymiarową w siatce pomiarowej stanowiska,
 - rodzaj zabytku wydzielonego i jego surowiec,
 - datę znalezienia i nazwisko osoby dokonującej wpisu,
 - uwagi.
- c) Inwentarz zabytków masowych zawierający:
 - numer inwentarza,
 - pozycję stratygraficzną (rodzaj i nr jednostki stratygraficznej, z której pochodzą zabytki),
 - lokalizację w ramach podziału na wykopy (ary itp.),
 - rodzaj i liczbę zabytków w podziale na: ceramikę, krzemienie, kości zwierzęce, polepę, inne,
 - datę znalezienia i nazwisko osoby dokonującej wpisu,
 - uwagi.
- d) Inwentarz próbek zawierający:
 - numer inwentarza,
 - pozycję stratygraficzną (rodzaj i nr jednostki stratygraficznej, z której pochodzą zabytki),
 - lokalizację w ramach podziału na wykopy (ary itp.) oraz lokalizację trójwymiarową w siatce pomiarowej stanowiska,
 - numer rysunku, na którym oznaczono miejsce pobrania próbki,
 - rodzaj próbki,
 - datę pobrania i nazwisko osoby dokonującej wpisu,
 - uwagi.
- e) Inwentarz dokumentacji fotograficznej zawierający:
 - numer inwentarza,

- nazwę pliku lub numer filmu i klatki,
 - przedmiot fotografii (np.: wykop, obiekt),
 - kierunek, z którego wykonano fotografię,
 - nazwisko autora fotografii,
 - datę wykonania fotografii i nazwisko osoby dokonującej wpisu,
 - uwagi.
- f) Inwentarz rysunków zawierający:
 - numer inwentarza,
 - przedmiot rysunku (np. rzut poziomy wykopu nr x, przekrój obiektu nr y),
 - nazwisko autora rysunku,
 - skalę,
 - datę wykonania rysunku i nazwisko osoby dokonującej wpisu,
 - uwagi.

VII. ZASADY PRZECHOWYWANIA ZABYTKÓW RUCHOMYCH I PRÓBEK

Badania archeologiczne prowadzone są w celu pozyskania jak największej ilości informacji o stanowisku. Oznacza to (poza prowadzeniem odpowiedniej dokumentacji), że zabytki ruchome, kości zwierzęce i szczątki roślinne winny być pozyskiwane ze wszystkich warstw stanowiska (również z warstw nowożytnych). Selekcja materiału zabytkowego, jeśli z uzasadnionych względów jest konieczna, musi odbywać się za pisemną zgodą wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Podstawowym celem inwentaryzowania zabytków i próbek jest umożliwienie powiązania ich z kontekstem stratygraficznym oraz ułatwienie dostępu do materiałów w trakcie opracowywania wyników badań lub innych analiz.

Niezależnie od formy, treść metryczek dołączanych do zabytków i próbek powinna być zgodna z informacjami w inwentarzu i powinna być zapisana czytelnie. Ważne jest, aby kierownik prac wykopaliskowych lub osoba odpowiedzialna za zabytki dokonywali codziennego przeglądu metryczek, ponieważ brak informacji można często uzupełnić na bieżąco tego samego dnia, natomiast może się to okazać niemożliwe po pewnym czasie. Należy dołożyć wszelkich starań, aby zabezpieczyć metryczkę przed rozkładem. W tym celu stosować należy materiały odporne na destrukcję lub wkładać metryczki do osobnych woreczków foliowych.

Pozyskany materiał zabytkowy musi być pakowany i przechowywany w sposób zapewniający jego trwałe zabezpieczenie. Kierownik badań powinien zapewnić odpowiednie opakowania wykonane z materiałów odpornych na działanie czynników atmo-

sferycznych, zwłaszcza na wilgoć, a równocześnie wygodne do transportu i magazynowania. Opakowania powinny być opisywane w sposób widoczny i jednolity dla danego stanowiska.

Regułą powinno być nanoszenie tuszem numerów inwentarzowych na zabytki (zwłaszcza ceramikę i kości zwierzęce) już w czasie trwania wykopalisk. Pozwala to zidentyfikować zabytek w przypadku zniszczenia lub zgubienia metryczki.

Ceramikę, kości, polepę itp. należy dokładnie suszyć przed zapakowaniem. Natomiast zabytki z materiałów organicznych oraz próbki dendrologiczne i botaniczne powinny być przechowywane w warunkach maksymalnie zbliżonych do naturalnej wilgotności gleby, w której się znajdowały. Sposób prowadzenia bieżącej konserwacji zabytków powinien być konsultowany na bieżąco z właściwymi specjalistami.

VIII. DOKUMENTOWANIE SZCZĄTKÓW ARCHITEKTONICZNYCH ODKRYTYCH *IN SITU* NA STANOWISKACH ARCHEOLOGICZNYCH

Relikty architektoniczne nie mogą być interpretowane w oderwaniu od kontekstu stratygraficznego. W przypadku gdy badane stanowisko archeologiczne znajduje się w obrębie lub przylega do zachowanych partii obiektu budowlanego⁸ (np. zamku, kościoła, dworu czy młyna), wskazane jest sporządzenie pełnej i szczegółowej dokumentacji części naziemnej budynku równocześnie z badaniem elementów podziemnych metodą wykopaliskową.

Istotne znaczenie ma identyfikacja elementów łączących architekturę z otaczającymi nawarstwieniami, np. poziomów budowlanych, dołów postępujących ze śladami rusztowań na budynku.

Dokumentacja badań archeologiczno-architektonicznych powinna uwzględniać standardy stosowane w dokumentacji obiektów budownictwa i architektury zaleca się specjalistyczne konsultacje w tym zakresie.

Relikty architektury odkryte podczas badań archeologicznych powinny być zadokumentowane tak jak wszelkie inne obiekty archeologiczne, tzn. za pomocą planów (1:10 lub 1:20) rysowanych na różnych poziomach (według potrzeby), przekrojów przez poszczególne elementy architektoniczne i zdjęć z różnych punktów, ze szczególnym uwzględnieniem detali architektonicznych. Podczas dokumentowania murów trzeba zwrócić uwagę na technikę, watek, typ materiału budowlanego i jego pochodzenie, typy zapraw i ich wykończenie oraz fazy konstrukcji. Materiał budowlany reprezentatywny dla każdego odcinka lub fazy konstrukcji powinien być mierzony i opisywany, wtórnie wykorzystany materiał rozbiórkowy należy rozpoznać i zadokumentować.

W przypadku odsłonięcia podczas badań archeologicznych zachowanych elementów budynków drewnianych należy utrzymać naturalną wilgotność drewna, przynajmniej do czasu jego pełnego zadokumentowania. Każdy element zachowanej struktury (niezależnie czy jest *in situ*, czy nie) powinien uzyskać oddzielny numer w systemie ciągłej numeracji jednostek stratygraficznych. Rysunkami i zdjęciami należy udokumentować dokładną pozycję wszystkich elementów względem siebie.

Każdy obrobiony element musi być oddzielnie udokumentowany rysunkowo (w skali 1:20 lub dokładniej, przynajmniej z dwóch stron z profilem) i fotograficznie, z uwzględnieniem śladów obróbki lub zużycia, grafitti, polichromii itp.

Drewniane elementy konstrukcyjne po zadokumentowaniu mogą być przeznaczone do konserwacji – w zależności od stanu zachowania i unikatowości. Nie należy zapominać o możliwości skorzystania z dendrochronologii do ustalenia daty wzniesienia i reperacji konstrukcji drewnianych. Próbkę dendrochronologiczną powinny być selekcjonowane pod nadzorem specjalisty konsultującego także sposób ich zabezpieczenia.

⁸ Zgodnie z definicją Prawa budowlanego.